

Tisza István és a dualizmus

A Habsburgok és a magyar nemesség viszonya kezdetektől fogva feszültségekkel volt terhes. Az idegen uralkodóháznak tulajdonképpen leginkább csak az ország északi és nyugati vidékein voltak hűséges hívei, de a reformáció után – a Habsburgok ellenreformációs vezérkedése miatt – még ott sem volt mindig egyértelmű a helyzet. Erdélyben és a keleti országrészekben a mindig nyugat-európai primátussal politizáló dinasztia a törökkel szemben sohasem volt képes az elemi védelmi szükségleteknek sem megfelelni. Ezért a politizáló nemesség körében a Habsburg-birodalmi kereteket csak a 18. század végére sikerült általánosan elfogadtatni, amikor a dinasztia már a protestánsokat sem üldözte. A visszaszorult török hatalom után ugyanis megjelent az orosz terjeszkedés veszedelem (ezt a lengyelek sorsában közvetlen közélről láthatta a magyar nemesség) s a nemzeti ébredések elérkezével tudatosodott a magyarságban – saját hazájában kisebbségre jutván – belülről is veszélyeztetett helyzete. S közben a Habsburg-birodalom is európaizálódott.

Az idők során a Habsburgok politikájában is tudatosodott, hogy a magyar arisztokrácia és nemesség nélkül – más hasonló erejű politikai tényező nem lévén – nem tudja nyugodtan birtokolni a Kárpát-medencét. Bécs ugyan sohasem tett le a magyar „*partikularizmus*” visszaszorításáról s egy egységes politikai alakzatot öltő monarchia kialakításáról, de az általában nagy szünetekkel összehívott országgyűléseken lassan mégis kialakult egy fajta működőképes rendszer, amely egy lassan változó agrárországban politikai és jogi stabilitást teremtett. Kölcsönösen felismert egymásra utaltságról volt itt szó, amely mindkét fél számára a legkisebb rosszat jelentette. Mindez persze az európai nagyhatalmi viszonyok függvényében létezett, amelyben a Habsburgoknak több évszázados kitüntetett szerepük volt. Ez a fixáltság persze vészterhesen hordozta az alapvető változások akár tragikus következményeit is – a nagyhatalmi viszonyok teljes átalakulása esetén, függetlenül a magyar politizálástól!

Tisza István annak a partiumi (bihari) jómódú, zömében református nemeseknek a képviselője volt, amelynek a magyar nemzeti állam bukása után (1526-1541) a túlélés érdekében kis mozgástérrel nagyon ügyesen kellett politizálnia. Érzelmileg egyértelműen Erdéllyel azonosultak, de reálpolitikailag a „*Habsburg-opció*” is gyakorolniuk kellett. Erdély bukása és a keleti ortodoxiát jelentő románság tömeges áradása után számukra a Habsburg-birodalom az az egyértelműen elfogadható, európaiasodó politikai keret lett, amely már sem a magyarságot, sem a protestantizmust nem veszélyezteti többé.

Tisza István elemzései mindig mélyre nyúlnak s egyben köntörfalazás nélkül őszinték. Két hosszú idézete kiválóan mutatja azt a magyar reálpolitikust, aki képes volt szintetizálni a magyar történelem Habsburg-korszakának nagyon is ellentmondásos tanulságait: „*Nagyon könnyű a függetlenségről – abban az*

értelemben véve a függetlenséget, hogy semmiféle kapcsolatban nem álljunk más állammal – beszélni. De mikor arra kerül a sor, hogy ez megpróbáltassék, akkor éppen azok a nagy magyar hazafiak, akiket a hazafiúi elkeseredés (!) a dinasztiától és az Ausztriával való kapcsolattól elszakadásra vitt: kénytelenek voltak a dunai konföderáció eszméjében keresni megoldási módot arra, hogy a magyar állam itt ne olyan egzisztenciát folytasson, aminőt Erdély folytatott valaha, hogy a felette gyámkodni akaró nagyhatalmak kezében egyszerű játéklabda legyen. A szomorú igazság az, hogy a mohácsi vész óta Magyarország ereje, szemben azon nagyhatalmak erejével, akikkel érdekkollízióba juthatunk, nem elég erős arra, hogy tartós szövetséges társ nélkül megélhessünk érdekeinket kellő módon megvédhessük”¹ (kiemelés – T. L.)

Más oldalról persze Tisza István – hívő reformátusként is – érzelmileg igen mélyen azonosult Erdellyel, az egykori erdélyi fejedelmek politikájával: „Annak a nagy korszaknak nagy és szent tradíciói elsősorban Erdély tradíciói; ezek kell, hogy el nem múló hála érzésével kapcsoljanak Erdélyhez minden igaz magyar embert. Hisz Uraim, azok a nagy férfiak, akiknél nem volt soha nagyobb államférfia Magyarországnak, mert soha csekélyebb erővel nagyobb feladatot még nem tudott megoldani; azok a férfiak idealisták voltak a szó igazi, nemes, férfiasan komoly értelemben; idealisták, mert életüket nagy célok önzetlen szolgálatának szentelték. De azok az emberek reálpolitikusok voltak, azok az emberek nem ábrándképek után indultak, azok az emberek számoltak a tényleges viszonyokkal, számoltak a nemzet tényleges erejével és meggondolatlan kalandokban nem dobták kockára a nemzet jövőjét”² (kiemelés – T. L.). Tisza István tehát egy pillanatra sem feledte el a dualizmus védelme közben, hogy ő a magyar nemzeti érdekek képviselője s nem az idegen, Habsburg-hatalom helytartója, képviselője. Egyenjogú szövetséges.

S mivel a magyarságot folyamatosan veszélyeztetve látta, nemcsak belsőleg, hanem külsőleg is, egy pillanatra sem óhajtotta a Monarchia nagyhatalmi helyzetét nehezíteni, belsőleg a nagyhatalmi állást gyengíteni: „Látnunk kell azt, hogy igenis vannak erős, antipátiák, amelyek mozognak mi ellenünk és vannak Európában hatalmas tényezők, amelyek ha talán ma nem ítélték is alkalmasnak a helyzetet arra, hogy ezeket az antipátiákat konflagrációig felszítsák, gondoskodnak róla, hogy ezek végleg el ne enyészzenek, hogy aztán adandó alkalommal a mi monarchiánk ellen kijátszhassák őket”³

Bosznia-Hercegovina annexiója után (1908) a főrendiházban elhangzott beszéd azonban csak a tudatosodottabb folytatása volt annak, amit Tisza István már a 80-as években érzett és megfogalmazott: „Folytonosan kísért bennünket egy nagy európai háború veszélye és szelleme... Nekünk készen kell lennünk és pedig

¹ Tisza István képviselőházi beszédei (TIKB) II. kötet, Budapest 1933. 703.

² TIKB, IV. kötet, 275-276.

³ TIKB, IV. k. 51.

békében kell elkészülnünk a háborúra. S ha ez a háború kiüt, azt hiszem mindnyájan egyetértünk abban, hogy az nem lesz gyerekjáték sem a monarchia, sem a magyar nemzetre nézve s igen könnyen fejlődhet élethalálharccá a magyar nemzetre nézve”⁴ (kiemelés – T. L.). Tisza István, mint minden bölcs politikus egzisztenciális politikát folytatott, előbb a létezés, a létbiztosítás érdekelte s csak azután a létezés mikéntje és ilyen vagy olyan módja. Még az általa őszintén vallott liberalizmusnak sincs semmiféle primátusa, ha a magyarság biztonsági érdekeiről van szó. Ilyen esetekben akár a legnépszerűtlenebb politikai eszközöket is védelmébe vette: „A szabadelvűség nem szolgálai dogmatizmusból, nem az egyszer kiadott szók vak követéséből, nem a frázis uralmából áll. Nem azt nézzük, benne van-e valamely eszme azon népszerű katekizmusban, mely a francia szabadelvű iskola saroktételeit foglalja magában s a francia szabadelvű mozgalmak tépott zászlaja, hanem azt, előmozdítja-e az a nemzet fejlődését a valódi és tartós egyéni és politikai szabadság felé”⁵ (kiemelés - T. L.).

Tisza István tehát a szabadelvűségben is eszközt és nem célt látott, akár a dualizmusban. A szabadelvűség a 19. században jól szolgálta a magyarság politikai céljait, ezért Tisza ragaszkodott annak legtöbb eleméhez.

De ugyanaz jellemzi őt a hitbizomány fenntartásának ügyében is – amíg a kifejlődő, mindenhol magyar városok át nem veszik annak feladatait! De minden ilyen esetben Tisza súlyosan, logikusan érvelt is, s nem a felszínesség népszerűség-hajhászó lózungjait puffogtatta: „Ha eltörlendő a földbirtokból nyert járadékélvezet, mi alapon tartjuk fenn a tőkekamatot? Nem éppen olyan munka nélkül szerzett járadék ez is, mint amaz? S ha egyszer eltöröltük a járadékot, és a tőkekamatot, mi marad még meg a magánvagyonból?”⁶

A fenti példák szaporíthatók lennének, de térjünk vissza a dualizmushoz, amely mint konkrét történetileg kifejeződött politikai megoldás nem is nagyon vizsgálható ideológiai szempontból. De hogy a dualizmus aktuális formája majd változhat, azt egyrészt nem zárta ki, másrészt függetlenségi ellenfeleikhez hasonlóan tudta a dualizmus magyar szempontú hiányait: „megköti (ti. Deák – T. L.) a szent békét az uralkodóval, egy oly békét, mely saját nézetem szerint is előnytelenebb volt reánk nézve, semhogy elfogadható lett volna, de mely hazánk fejlődését biztosította illetőleg tőlünk tette függővé”⁷ S ezt a szöveget egy 16 éves – igaz ekkor már egyetemista – diák írta. A korabeli magyarság számára legoptimálisabb megoldás védelmében lépett fel minden túlzás ellen. Az ún. magyar imperialisták ellen⁸ éppúgy, mint a radikális társadalmi-politikai változások ellen: „Hallok egy szót velünk szemben, a kishitűekkel szemben emle-

⁴ Országgyűlési Képviselőházi Napló (OKN) 1887-1892. VII. kötet 291.

⁵ Az agrárius kérdésről, Tisza István összes művei (TIÖM) I. k. 377.

⁶ Uo. 372.

⁷ Gróf Tisza István első politikai levele (Lovassy Ferenchez 1876. május 21.) Tisza-évkönyv, 1922. 30.

⁸ „Nagyon jól tudta, hogy Deák és Andrássy már megcsinálták a magyar imperializmust” ANGYAL Dávid: *Gróf Tisza István emlékezete*, Budapest, 1921. 34.

getni: a magyar imperializmust. Megvallom, én nem szeretem a nagy kifejezéseket és fájdalom, a mi egész nemzeti létünk arányait kisebbnek látom, semhogy az imperializmust, amely a világpolitika szerint való állásfoglalást jelent, reánk alkalmazni lehetne. De mégis elfogadom ezt a jelszót, azonban kérdem, miben rejlik a magyar imperializmus? Nem abban-e, hogy egész erőnkkel oda törekedjünk, hogy döntő faktorai legyünk ennek a Monarchiának, hogy erőssé tegyük politika-íllag, katonailag, minden tekintetben és azután ezt az erőt a magunk céljaira, a magunk nemzeti létének megalapozására használjuk? Nem akkor követjük-e a magyar imperializmus politikáját, ha a magyar nemzet és a magyar király együttes erőfeszítéssel diadalt aratnak minden széjjelhúzó, centrifugális erő felett? Ha olyan állást foglalunk el kint és bent, hogy bizalmat öntsünk barátainkba és félelmet keltsünk ellenségeinkben, hogy szövetségünk kívánatos, ellenségeskedésünk pedig félelmetes legyen? És ha ezt megtesszük, ha megyünk tovább azon az úton, amelyen a közelmúlt magyar államférfiai... hogy helyt álljunk az európai politikában, mint az európai egyensúlynak, békének és szabad fejlődésnek egyik támasza, megbízható oszlopa: akkor a nemzeti állam kiépítésének összes egyéb feladatai, mint érett gyümölcs hullanak kezünkbe.

Ez a magyar imperializmus és nem az, hogy leszögezzük a magunkat egyes jelszavakkal, ha szemellenzöt veszünk, mely vakokká tesz bennünket az élet minden nagy érdeke, minden nagy veszélyei, minden nagy feladatai iránt és ha azután hipnotikus álomba merítik a nemzetet, melyben megmerevedve tehetlenségre kárhozható, rögeszmék uralma alá vetve tétlenül várja sorsát, mely elébb vagy utóbb reá zúdul.

Adja Isten, hogy idejekorán felébredjünk ebből a hipnotikus álomból, mert ha elkésünk, rettentő lesz az ébredés.

Az embert igazán rögeszmeként kíséri és nyugtalanítja magyar nemzet történetéből vett az a borzasztó tanulság, hogy a magyar nemzet a maga nagy tulajdonságait mindig katasztrófák után találta meg, amikor összes erejét generációkon keresztül arra kellett szentelnie, hogy kiheverje egy botor, egy önfelédelt pillanat hibáinak összes bajait. Hát így lesz ez mindig? Hát nem találja meg a nemzet a maga politikai bölcsességét, áldozatkész hazafiságát, tettekre kész erejét, most a katasztrófa előtt, amelyet csak Isten kegyelme tart távol mitőlünk, de amelyet, ha így folytatjuk tovább dolgainkat, ha ilyen anarchikus állapotban hagyjuk összes viszonyainkat, bármely pillanatban ránk zúdíthat a sors kérlelhetetlen keze? ”⁹ (kiemelés – T. L.).

Sajnos, az időközben marxista többségűvé lett utókor – nem véletlenül per sze – teljesen figyelmen kívül hagyta Tisza István máig és mindig érvényes érveit. Téves célok és biztosan téves utak (ma már ez egyértelmű realitás) üres, lehetetlen szociális utópiák lázámaiban – ezek szükségszerű elmúltával is – máig képtelenek Bethlen István keményen önkritikus véleményéhez eljutni: „A történelem nem fogja felmenteni a magyar ellenzékét az alól a vád alól, hogy

⁹ TIKB, IV. k. 108-109. (elhangzott a Vigadóban, 1910. február 19-én).

1914 előtt helytelenül ítélte meg a nemzet igazi életszükségeit és helytelenül ítélte meg a világesemények folyását”¹⁰ Vajon ki fogja felmenteni a magyar (szak)történetírás zömét az alól, hogy máig egy azóta ténylegesen is bukott ideologikus „norma” szerint beszél saját népének történetéről? Mit, kiket és miért kell még mindig „igazolni”?

Tisza István nem volt vak, doktriner politikus, hiszen miközben a régi magyar „tagadó” szellem és képviselői ellen harcolt (Apponyi Albert, ifj. András-sy Gyula, stb.) már pontosan érzékelt az új veszélyeket is. De egy immár majd egy évszázada elmúlt politikai struktúra melletti érveket egy szakmailag lelkiismeretes történetírásnak akkor is számba kell venni és tudatosítani kell, ha régóta „más szelek fújnak”. Hiszen az egykori közös hadsereggel kapcsolatban Tisza István sokkal mélyebb egzisztenciális nemzeti érdekeket fogalmaz, mint Ady Endre vagy Jászi Oszkár s a többiek progresszivistá ellenvéleményei: „Középkori felfogás, a rendi alkotmányba való felfogás az, hogy a hadsereg a királynak kell; hogy a törvényhozás, a népképviselő, a királynak szavaz meg újoncot, hogy a királynak tesz szívességet, amikor létszámot emel, amiért egy vagy más vizontszolgálatot követel. Most már nem a királyoké a hadsereg. A királyoké is, de az egész nemzeté is. Ma már nem a királyok viselnek háborút... Ma már a király, és a nemzetnek egy közös érdeke: a biztonság, a nemzeti függetlenség, a katonai hatalomnak fenntartása.

És ha így van ez másutt, százszorosan áll minálunk, ahol, ha körülnézünk és ha vaksággal nem vert meg az Isten, látnunk kell azt, hogy ebben a monarchiában senkire nézve nem igazán létérdek ennek a Monarchiának katonai nagyhatalmi kiképzése, csak a dinasztiára és a magyar nemzetre nézve. mert mi vagyunk azok, akiknek sehol máshol nincs keresnivalónk. Mi vagyunk azok, akiket elsőpör a történelem, ha itt a magunk emberségéből, a magunk erejéből, minden ellenséggel dacolva megállni nem tudunk.

És hogy magyar legyen a hadsereg, be kell hatolnunk a hadseregbe”¹¹ (kiemelés – T. L.). S hogy mindenkinek világos legyen minden: a szabadkőműves antant propaganda szerint csak a „reakciós” uralkodó körök ellen háborúznak, aztán szinte halálosan büntetik a magyar népet! Nagy történelmi „haladás” az, hogy kicserélték a kisebbségi „elnyomást”? Az idézőjel azért jogosult, mert a Monarchiában jogállami helyzet volt, a kisantant „demokráciákban” pedig haladó egyenlőtlenség! (Miért nem lehet értelmesen elemezni a változásokat? Főleg azután, hogy a régi progresszivistá társadalmi-történelmi utópiák kierősza-kolt megvalósítása immár térségünkben gyászos következményű véget értek. Miféle „fejlődés” volt itt évtizedeken át?).

Tisza István dualizmust védő politikája – mint már jeleztük – mindig őszinte és mindenki számára világos volt. Mind a Ferenc Ferdinánd-i politika, mind a magyar radikális függetlenségek őszintétlensége hiányzik belőle. Ő nem ker-

¹⁰ Gróf Bethlen István beszédei és írásai, I. k. Budapest, 10.

¹¹ TIKB IV. k. 219. (Debrecen, 1910. ápr. 10.).

getett illúziókat divatos „demokratizálási” jelszavakat követve, világosan látta és hirdette – amint az aztán meg is történt – hogy a történelemben gyakran nincsenek „békés megoldások”: „*Voltak, vannak és lesznek a nemzetek jogosult aspirációinak ütközőpontjai. Vannak területek, amelyeket etnográfiai jellegök, geográfiai fekvésük s közgazdasági és katonai jelentőségük több nemzet érdekszférájába utal. Ilyen területekre nézve a világtörténelem csak egy döntést ismer: az erők mérkőzése útján való leszámolást s mindaddig, amíg ez a leszámolás olyan végleges eredménnyel meg nem történik amelyik belenyugvásra s aspirációinak megfelelő módosítására kényszeríti a gyengébbiket, ilyen pontok a bonyodalom és a háború folytonos alkalmat nyújtnak és veszedelme elé állítják az emberiséget*”¹² (kiemelés – T. L.).

A liberális jogállamiságot még későbbi kemény kritikussai által is elismerten komolyan vevő Tisza István¹³ azonban nem a róla elterjedt panelek szerinti „junker”, tehát erőszakos politikus volt. Számára például a politikai lojalitás megléte esetén teljesen természetesek a nemzetiségek kulturális jogai: „*akár tetszik nekünk, akár nem, az e hazában élő nemzetiségeknek jogukban áll saját kultúrájukat fejleszteni. Ebben nem szabad ellenséges lépést látnunk*”¹⁴ (kiemelés – T. L.). Nem egyszer síkra szállt azért is, hogy a magyar értelmiség tanulja meg a nemzetiségek nyelvét. Ugyanakkor integrációs célú politikájában megkövetelte azt, hogy a nemzetiségek is tanuljanak magyarul! Ami egyébként egyenjogúsági elem is – s nemcsak utólag, a kisebbségi magyarokra nézve!

Természetes az, hogy miután Tisza nem volt naiv politikus, – az utólagos események egyértelműen igazolják őt – bizalmatlan volt a korabeli nemzetiségi politikai elitek zömével szemben: „*Nagyon is indokolt az a feltevés, hogy ezeknek az uraknak (nemzetiségi pártvezetők – T. L.) az ő bevallott céljaik mögött be nem vallott céljaik vannak és akkor nagyon is indokolt velük szemben a kételynek, a bizalmatlanságnak álláspontján megmaradni*”¹⁵ S ebből a reális álláspontból következik Tisza legkeményebb és sokak által leggyűlöltebb álláspontja: „*A nemzetiségek miatt nem lehet megcsinálni az általános választói jogot*”¹⁶ (kiemelés – T. L.). Ekkor azonban a Lajtán túli világ már gyakorlatban is bizonyította Tiszának azt (ott ugyanis 1908-ban bevezették az általános választójogot) hogy nem a progresszívek által elképzelt integrációs következményeket hozza az általános választói jog, hanem a centrifugális politikai erők erősödését, a dualizmust fenntartó osztrák német-ség fragmentációját – most már szociális alapon.

¹² Sadowától Sedanig, TIÖM I. k. 57.

¹³ „*Valóban igyekezett elkerülni a szükségtelen konfliktusokat a nem-magyar népességgel. A szólásszabadság érvényesült nyilvános gyűléseken, a kormányzat által nem-magyar hírlapok ellen indított sajtóperek száma drasztikusan csökkent. Több városban nem magyar nemzetiségű polgármestert választottak, négy megyében pedig a megyegyűléseken a román képviselők szabadon használhatták anyanyelvüket.*” VERMES Gábor: *Tisza István*, Budapest, 1994. 118.

¹⁴ NAGY Miklós: *Tisza István levelei*, Tisza évkönyv, 1925. 228.

¹⁵ TIKB, IV. k. 154.

¹⁶ TIKB, IV. k. 346. (Nagyszalonta, 1910. május 16.).

A Monarchia európaizált, liberális struktúráiba beengedett „tömegdemokrácia” tehát nem lett integráló erő, egyszerűen azért, mert a mindenhol többségben lévő agrárstruktúrákat a nemzeti ébredés és/vagy vallási „virulenciák” uralták. A Monarchiában nemcsak a „baloldali” szocialisztikus/progresszivisták antikapitalizmusnak, hanem egy radikális jobboldali nacionalista antikapitalizmusnak is kiváló táptalaja volt – az itteni kapitalizmus nagy részének zsidó volta miatt. Ilyen körülmények között Tisza István liberális konzervativizmusának kicsi a mozgásteret. Az ún. progresszív elitváltási céljai ill. a jórészt neokatolikus ihletettségű „elit-visszacsinálási” (=zsidókat háttérbe szorítani akaró) elképzelései ugyanúgy a Monarchia és a történelmi Magyarország destabilizálását, nagyhatalmi leértékelődését eredményezték!

Nem véletlenül figyelmeztetett Tisza minden középosztályi, nagytőkés- és nagybirtokos kört a politikai felelősségükre. Így figyelmeztette az agrárius politikusokat, akikkel egyébként sok mindenben egyetértett: *„Nálunk a szocializmus eleitől fogva földosztási törekvésekben nyilvánul, a magyar nép előtt az uradalmak sokkal előbb képviselői a nagytőkének, mint az ingó vagyon, s ha sikerül őt harcba vinni a tőke ellen, bizony ott támadja meg azt, ahol közelebb éri s a Zichyeken keresztül jut el a Rotschildokhoz”*.¹⁷ Viszont a bankot alapító és okszerűen, tehát piaci nyereségre törően gazdálkodó Tisza kioktatja a progresszivisták utópizmus elitcserés politikai elképzeléseit támogató nagytőkés köröket is: *„Ha a mezőgazdasági munkásnak földet ígérünk, ígérjük tőkét az ipari munkásnak. Azt hiszem, aki teljesen utópisztikus társadalompolitikai théoria alapjára lépni nem akar, annak azt kell mondani, hogy azon világrenden pedig, hogy tőke, legyen az ingó vagy ingatlan, nem juthat minden embernek, azon a világrenden nem változtathatunk”*¹⁸ (kiemelés – T. L.).

Ő, akit antiszemitizmussal a késő utókor „szakírói” sem tudtak megvádolni, pontosan érzékelte a dualizmust is fenyegető forradalmi „velleitások” másféle következményeit is. A jóbarát nemzsidó Hegedűs Lórántnak, a GYOSZ egyik vezetőjének, mintegy utolsó figyelmeztetésül így beszélt: *„Tartsd vissza gyár-iparos zsidó barátaidat attól, hogy mindenféle Forradalmi Tanácsokban részt vegyenek, mert annak óriási antiszemitizmus lesz a vége”*¹⁹ Tisza ugyanis egész pályája során a magyar zsidóság politikailag lojális részét integrációs erőként kezelte, olyan tényezőként, amely értelmes politika esetén, a nem zsidó magyarsághoz hasonlóan, a Monarchián kívül – egyenjogúan (ők legfeljebb csak az akkori Német Birodalomba) sehová se mehetett volna.

A liberálkonzervatív 1867 utáni történelmi Magyarország a dualista struktúrával Tisza szemében nemcsak magyarságbiztosító világ volt, hanem mai, vasosan lejárattott szóval „modernizációs” szervezet is. Hiszen a dualizmus kicsit

¹⁷ Magyar agrárpolitika, TIÖM I. kötet, 274-275.

¹⁸ OKN, 1896-1901, IV. kötet, 1897. február 19. 117.

¹⁹ HEGEDŰS Lóránt: *Ady és Tisza*, Budapest, 1941. 35.

mereven kiegyensúlyozott szerkezete – ma immár egybehangzó ítélet szerint – óriási gazdasági és szellemi növekedést is „engedélyezett”. S a feltétlen politikai status quo embere Tisza, jó liberálisként, éppen a jól működő gazdaság „jó-léti” következményeiben látta a jövő változtatási lehetőségeit. Teljesen hasonlóan ahhoz, ami a Német Birodalomban is történt, és ami konzervatív politika mellett tudott megvalósulni: „Ezt a magasztos célt (ti. az alsó osztályok felemelését – T. L.) *felforgató teóriák megvalósításával soha nem fogjuk elérni. De a technika haladása jelenlegi társadalmi rendünk alapján nyújt biztos módot rá.* (kiemelés – T. L.) *A gépek fokozták a munka produktivitásának lehetőségeit, maga a produktivitas kevésbé testi erő, mint szellemi és erkölcsi értelmességétől és megbízhatóságától függ és ezzel együtt jóformán korlát nélkül fokozható. Fokozzuk a munkás ezen tulajdonságait, azzal a munka produktivását, a nemzeti termelés értékét, a nemzeti jövedelmet fokoztuk. E többlet eddig nem sejtett jóléteket biztosíthat a munkásnak, a társadalom többi tagjainak károsítása nélkül. Magasabb munkabér, rövidebb munkaidő, tisztességes lakás, a művelődésnek és kellemes társas együttlétnek, szóval emberhez méltó existenciának számtalan lehetősége nyílik meg a munkás előtt, amint erejének, értelmességének s a vállalt munka teljesítésében tanúsított buzgalmanak és hűségének segítségével értékesebbé teszi a nemzeti termelést.*

Ezeket a lelki tulajdonságokat fejleszti és edzi az önkormányzat és ezzel a munkásnak nemcsak munkaértéket emeli, de őt az emberi társadalom tiszteletreméltó, hasznos tagjává teszi. Képesse saját ügyeinek ellátására és politikai jogokra éretté”²⁰ (kiemelések Tisza Istvántól).

A dualista Monarchia tehát túl a magyarság létbiztosításán és jövőbeli esélyeinek megalapozásán Tisza szemében egy sajátos, de teljesen „normális” polgári társadalom. Egyáltalán nem hibátlan – mint láttuk – de Tisza István szerint emberileg nincs, nem lehet tökéletesség. Illúziók nélküli eme álláspontját ugyan szociális viszonylatokra fogalmazta meg, de ezt lehet politikai, nemzeti-nemzetiségi, művelődési, stb. összefüggésekre is alkalmazni: „*Olyan embert, intézményt, mely a visszaéléseket, lehetetlenné tegye, nem mutathat fel a történelem s nincs könnyebb, mint e visszaélések tendenciózus előttérbe állításával érni el bizonyos hatást. Minő hálás téma például szembe állítani egy feslett életű, hitvány, jellemtelen nagyúr alakját a derék, becsületes szegény emberével. Az rosszra használja az ölébe hulló kincseket, emez egész életen át tartó szívós küzdelmek ellenére hajótörést szenved a fonák társadalmi rend zátonyán.*

Hálás tárgy s földolgozott versben és prózában szebbnél szebb variációkban, de nem győzött meg egy okos embert sem az egyéni tulajdon eltörlésének helyességéről”²¹ (kiemelés – T. L.).

A fenti idézet az értékonzervatív gondolkodás sarokeszméi közé tartozik, s örök figyelmeztetője minden divatos progresszivismusnak. Tisza István még

²⁰ Az angol főrendiház válsága, TIÖM, I. k. 588.

²¹ Az agrárius kérdésről, TIÖM, I. k. 370-71.

csak a „tudományos” divatokat utasította el, hiszen a kommunista társadalom-mérnökség vérfürdői előtt élt. Ma már tudhatja mindenki, aki akarja, hogy a 20. század a tévutak kavalkádja volt, amelyekhez képest a dualista Monarchia gyarlóságai is „magasabb rendűek” voltak!

Tisza István és a dualizmus kapcsolatát még egy aspektus jellemzi legjobban s ez a Kossuthhoz és a hivatalos függetlenségekhez való viszonya. A célszerűséget már korábban hangsúlyoztuk, de Tisza István reálpolitikai véleményét még jobban megalapozta az a Deákhhoz kapcsolható meggyőződés, hogy érvényesíthetetlen jogokat valós előnyökért kicserélni nem jelent áldozatot, még kevésbé árulást! Ugyanakkor Tisza így értékelte Kossuth Lajost: „*Akár-hogy döntsön a történelem verdiktje, egy dologról tökéletesen meg vagyok győződve: arról, hogy Kossuth neve és alakja a múltban a nemzeti történelem egyik legfényesebb részével van elválaszthatatlanul összeforrvva és hogy azon korszakban Kossuth Lajos a nemzet iránt (sic!) elvülhetetlen érdemeket is szerzett. Ezt nem vonja kétségbe senki, ezt elismeri mindenki*”²² Viszont a „Kossuth nagy nevével” visszaélő függetlenségi politikusokat elítélte végtelen provincializmusuk miatt. Hiszen miért bukott el Kossuth és a magyarság 1849-ben? Tisza ezt így látta: „*A szakítás vesztünket okozta (1849-ben – T. L.). S Kossuth az európai diplomácia akkori magatartásából beláthatta azt hogy a nemzetközi kérdéseknél nem lehet mindig a jogi igazság álláspontját elfogadni, hanem azt is kell tekinteni, hogy mi lehető s nemcsak azt, mi jogos.*”²³ (kiemelés – T. L.). S a nemzetközi nagyhatalmi politika sokáig, az 1890-es évek közepéig nem változott 1849-hez képest. Az utána következő változások pedig nem a magyarság előnyére történtek. Formailag értelmezhető volt ez Kossuth „igazolásaként” is ezt teszi majd, teljesen tévesen, Károlyi Mihály és köre. De a valóságban olyan doktriner progresszivistá nyugati politika kerekedik felül németellenes célokkal, amely a magyarság környezetében bármilyen tartalmú centrifugális érdekeket felkarolt. A „haladó” francia körtársaságnak és az autokrata Oroszországnak a „magszövetsége” jól mutatja a jövőendő antant értékmentes érdekszövetségét. Senki sem hihette komolyan – a magyarországi radikálisokat kivéve – hogy a készülődő háborúban a demokráciáról, a társadalmi igazságról vagy netán a majd oly divatos jelszóról, a „népek önrendelkezéséről” lesz szó!

A dualizmus sorsát eldöntő folyamatok csak igen kis részben zajlanak Magyarországon. Azt is mondhatnánk, hogy mindaz a reális politikai erő, amely bent sorakozik fel e rendszer ellen, arra lesz csak elég, hogy hivatkozási alapot nyújtsanak később a nagy regionális átrendezéshez. Így akár túlméretezettnek is minősíthetnénk Tisza István harcát a status quo-t fenyegető és kritizáló sokféle irányzatot illetően. Csakhogy Tisza jól látta azt, hogy nemcsak a nemzeti-ségi „kártya” első lépésben föderalizációs szándékai léteztek, de létezett egy a

²² OKN, 1890. május 22. XVIII. k. 271.

²³ Első politikai levele (Lovassy Ferenchez (1876. május 21.) Tisza évkönyv, 1922. 34.

Ferenc Ferdinándban megtestesülő új centralisztikus összbirodalmi tervezet is, amely mögé minden magyarellenés erő szívesen tömörült – legalább is addig, amíg a történelmi ország pozíciója megtörik! A talán kicsit túlzó, a magyar hazafiságra apelláló Tisza ugyanis nem alaptalanul beszélt így: „Amelyik percben a magyar nemzet dőre kézzel maga rombolja le a hatvanhetedik alkotáásokat: abban a percben maga üt rést, amelyen visszatérhetnek, érvényesülhetnek a magyargyűlölő osztrák centralista elemek, amelyek csak a viszonyok kényszerűsége folytán hajtották meg fejüket, de abba a helyzetbe, amelyet a mi apáink bölcsessége kényszerített rájuk, soha igazán bele nem nyugodtak”²⁴

A Tiszát nem kedvelő Vermes Gábor idézi a főhercegnek Tiszát és a magyarokat minősítő véleményét: „a csorda többi tagjához hasonló mocskos alak... (a csorda pedig – T. L.) a magyar csőcselék(hez), melyhez minden magyar tartozik, legyen bár miniszter, herceg, kardinális, polgár vagy paraszt”²⁵ A valóságban persze mindez csak „annyi” volt, hogy Tisza pontosan tudta a maga számára azt a határt, ahol az ő lojalitása véget ért: „Én kész vagyok akár a királyom ellen is küzdeni, ha az alkotmányt bántja”²⁶ (kiemelés – T. L.). Ugyanakkor nagyon sok osztrák politikus „gondviselés küldötte politikusnak” tekintette Tiszát, aki – mint ezt egy osztrák tábornok írta, már a háború idején – „a magyar partikularizmusnak megfelelő irányvonalat követett, de képes volt általánosabb nézőpontból is szemlélni az ügyeket és nem hagyta figyelmen kívül a közös érdekeket. Ha Ausztria (élelmezési – T. L.) megsegítésére szólítottam fel, soha nem fogadott türelmetlenül; nem ígért sokat, de mindig megtartotta ígéreteit”.²⁷

Nagyon érdekes az, hogy a később születés kegyelméből látható Tisza István magyar hazafiságának (progresszivistá stemplizése szerint „nacionalizmus”) nemzetek feletti integrációt elfogadni tudása. Aligha más a mai európai integráció alapja! Ő képes volt sok akkoriban fontos, sőt nélkülözhetetlennek tekintett szuverenitási követelményről lemondani azért, hogy nemzetének/népének a biztonságát, jövőjét fokozott mértékben biztosítsa. Tisza István persze valójában így lett a hamis (ideológia, pénz, osztály, stb.) nemzetköziségek és a kozmopolitizmus igazi ellenfelévé. Mert az ő „kiegyezésem” hazafisága nem ósdi, nem korszerűtlen hatalmi politika volt, hanem reálpolitikai lépéstartás a világgal: „Töredelmesen bevalljuk: mi nemzeti alapon állunk. A hypermoderneknak szerint nacionalisták vagyunk. Hiszen ők, ma már nem beszélnek nemzeti szempontokról, csak nacionalista előítéletekről. Ezek az előítéletek szaturálnak bennünket. Édes keveset bánjuk az egész emberiség boldogulását, ha az a magyar nemzet haladásával, virágzásával, nagyságával nincs egybekötve. Már pedig a magyar nemzet sorsát az biztosította egy viszontagságos évezreden át, hogy szerves kapcsolatban tudott maradni a nyugattal, hogy elsajá-

²⁴ TIKB, IV. k. 374.o.

²⁵ VERMES: 112.

²⁶ CZERNIN Ottokár: *Emlékeim Tisza István grófról*, Budapest, 1925. 9.

²⁷ VERMES: 461.

tította a nyugati kultúra összes vívmányait, de annak csak egészséges hajtásait ültette át a nemzeti élet talajába és reá tudta azokra nyomni nemzeti egyéniségének, speciális viszonyainak, érdekeinek és felfogásának bélyegét... sikerül-e (ma – T. L.) nemzeti irányban végezni a feldolgozás, az asszimiláció munkáját?”²⁸ (kiemelés – T. L.). Van ebben a véleményben nem kevés túlzás, nemzeti büszkeség, de tekinthetjük ezt úgy is, mint a kisebbség nélküli magyar nemzeti öntudat megnyilvánulását!

Az utókor számára olyan gyakran „*problematikus*” dualista Monarchia Tisza István számára a „*normális*” magyar történelem sok szempontból „*szükségszerű*” folytatása. Számára, mint minden klasszikus liberális számára az idő s az időben adott „*szabadság*” hozza el a megoldásokat. Ezért is türelmes politikus Tisza, főleg a következő korszak diktatúráihoz képest – s ezért is jogálmam, „*boldog békeidő*” utólag, a dualista Monarchia. Egy nagy „*megalkuvás*” ez egy igen régi dinasztia és egy igen szívós, tehetséges nemzeti vezetést megvalósító, intellektualizálódott nemesség között, amely utóbbi elképesztő asszimilációs erőről tett tanúbizonyságot. Emiatt lett a magyar polgárosodás vezetője, de ezért lehetett egyenjogú, dualista szövetséges társ is egy olyan struktúra létrehozásában, amelynek (nem véletlenül) későbbi amerikai vélemények szerint is EU-s előfutár jellege volt (Herbert Kann). S ennek a Monarchiának volt emblematisz figurája a magyar hazafi („*nacionalista*”) Tisza István, aki a status quo rendíthetetlen jogállami-politikai védelmén túl szellemi programot is tudott adni, értékonzervatív, liberális konzervatív alapon: „*A rostálás munkáját (ellenben – T. L.) öntudatosan, a vitatkozás, a bírálát, az analízis segítségével kell végeznünk. El kell a búzát választanunk a konkolytól; ki kell rostálnunk a léha szemetet. Már pedig e műveletet csak a szabad vizsgálódás, az érvek szabad mérkőzésének tisztító szele hajthatja végre. Nem mi akarjuk korlátozni az élet pezsgését, az eszmék harcát, a szabadságot. Mi küzdünk a szabadságért, a komoly szellemi munkán alapuló összes irányzatok szabad érvényesüléséért. Ezt a szabadságot, a gondolat igazi megtermékenyítő szabadságát akarja békóba verni a modern felvilágosodás jelszavainak terrorizmusa*”²⁹ (kiemelés – T. L.).

Az utóbbi évtizedek magyar történetírásának sajátos tudathasadása az, hogy miközben egyre többen – főleg „*részterületeken*” – egyre inkább elismerték a dualista Monarchia „*teljesítményeit*”, maga az „*egész*” továbbra is progresszivisták alatt áll, minden olyan személyiséggel és struktúrájával egyetemben, akik és amelyek nélkül a részek sem mozoghattak volna az eredmények felé. Pedig teljesen mindegy, hogy a progresszizmus mit mond, egyre nyilvánvalóbb az, hogy a dualizmus a magyar társadalomnak, sok ellentmondással terhelt, mégis „*normális*” európai polgári gyermekkor volt, olyan reálpolitikusok vezetésével, akiknek máshol a nemzeti történelmi panteonban „*bérelt*” helyük van s marad.

²⁸ Szabadgondolkodás, TIÖM, I. k. 534.

²⁹ Uo. 535.

